

Doctorand Anca-Gabriela Ghimpu
Filosofie Antică, UBB

Rezumatul tezei de doctorat

Problema categoriilor: Plotin ca sinteză între Platon și Aristotel

Cuprinsul lucrării:

Introducere: motivarea alegerii temei, prezentarea metodologiei și structurii lucrării

Partea I. Momentul Platon ca prefigurare a teoriei categoriilor

1. Problema categoriilor la Platon: prefigurarea unei teorii a categoriilor în dialogul *Theaitetos*
2. Problema genurilor supreme în dialogul *Sofistul*

Partea II. Aristotel ca moment al tematizării categoriilor

1. Contextul filosofic în care apare problema categoriilor
2. Tratatul despre *Categorii*
3. Categoriile în *Metafizica*, *Etica Nicomahică* și *Topica*
4. Comentarii neoplatonice la categoriile aristotelice: Porfir, Dexip, Ammonius
5. Direcții medievale ale interpretării problemei categoriilor și direcții moderne de interpretare: G. Brakas și P. Aubenque

Partea III. Plotin ca sinteză neoplatonică a categoriilor platonico-aristotelice

1. Încadrarea problemei categoriilor în contextul general al filosofiei lui Plotin: legătura dintre *hypostas-uri* și categorii
2. Critica plotiniană a categoriilor aristotelice

3. Critica plotiniană a categoriilor stoice
4. „Categoriile” domeniului inteligibil: interpretarea genurilor supreme
5. Cele cinci categorii plotiniene ale domeniului sensibil
6. Concluzii: legitimitatea ontologică a categoriilor plotiniene

Încheiere: importanța studierii categoriilor ca problemă filosofică specifică „raționalității” occidentale

Cuvinte-cheie: categorii, genuri supreme, categorii aristotelice, categorii stoice, ontologie, neoplatonism, ipostază, Unu, Inteligență, ființă, Suflet, esență (quidditate), accident, predicție, copulă, substanță, calitate, cantitate, relație, relative, timp, loc, acțiune, pasiune, mișcare, act, potență, omonimie, predicamente, predicabile, antepredicamente, postpredicamente, sensibil/inteligibil, realism, nominalism

Sinteza capitolelor

Lucrarea de față are ca obiect teoria categoriilor în abordarea filosofului neoplatonic Plotin. Asumpția lucrării este că acest gânditor și-a construit propria teorie a categoriilor realizând o sinteză între filosofii care l-au precedat: celebra tabelă aristotelică a categoriilor este reinterpretată pentru a fi adaptată domeniului sensibil, iar genurile supreme ale lui Platon pentru a caracteriza domeniul inteligibil, ambele teorii filosofice devenind parte integrantă a viziunii neoplatonice dualiste și ierarhice asupra lumii.

În introducere, se justifică alegerea temei și se argumentează necesitatea acestei lucrări prin numărul mic de studii existente la ora actuală pe problema categoriilor la Plotin. De asemenea, se prezintă metodologia generală a lucrării și se anunță structura ei care în esență urmărește studiul celor trei aspecte ale sintezei plotiniene: genurile supreme ale lui Platon, categoriile aristotelice și categoriile plotiniene.

Lucrarea este structurată pe trei mari secțiuni: prima este dedicată lui Platon, cea de-a doua lui Aristotel și cea de-a treia lui Plotin, care sunt analizați sub aspectul problematicii categoriilor.

Prima parte debutează cu o prezentare succintă a modului în care se poate vorbi despre categorii în filosofia greacă înainte de Platon; scopul acestor considerații este de a demonstra că în mentalul grec existau și funcționau diferite categorii pe care filosofii presocratici le foloseau adesea în descrierea lumii; cu toate acestea, dincolo de acest rol instrumental al categoriilor, nu putem vorbi de o teorie propriu-zisă a categoriilor în filosofia pre-platonică.

În primul capitol întreprindem o analiză a dialogului *Theaitetos*, pe baza ipotezei conform căreia există o teorie a categoriilor înțelese ca principii ale gândirii (sufletului) ce ordonează diversitatea sensibilă și că ea este anterioară teoriei genurilor prime din dialogul *Sofistul*, prin aceasta Platon anticipând concepția kantiană asupra categoriilor.

Odată cu Platon se pregătește terenul pentru apariția unei teorii a categoriilor tematizate ca atare în special prin problema predicăției pusă în dialogul *Sofistul*, tratată în capitolul 2 al primei părți. Predicația este întemeiată prin relația simultan ontologică și logică a genurilor supreme (ființă, mișcare, repaus, identitate, diferență) care sunt deduse dialectic unul din celălalt. Platon urmărește prin demersul său să salveze însăși posibilitatea discursului în general, amenințat de teoriile, aporiile și obiecțiile venite din partea unor școli filosofice (eleată, megarică, cinică sau sofistă). Problema genurilor supreme, deși reprezintă un progres semnificativ ca analiză a structurii predicăției, nu reprezintă încă o teorie a categoriilor propriu-zise; ea este subordonată altor problematici platonice, cum este cea a rezolvării relației de participare dintre lucrurile sensibile și idei, cea a admiterii mișcării în ființă a neființei ca alteritate pentru a evita aporiile eleate sau cea a întemeierii științei dialectice, înțeleasă ca știință a comuniunii genurilor supreme.

Partea a doua și cea mai extinsă a lucrării de față debutează cu o analiză în capitolul 1 a contextului filosofic în care apar categoriile, pornindu-se de la ipoteza că Aristotel a „descoperit” categoriile întrucât a fost constrâns, în încercarea de a întemeia o știință a Ființei ca Ființă, să admită că Ființa ca Ființă are mai multe sensuri (Ființa ca adevăr și fals, ca accident, ca act și potență și Ființa după categorii) dar și pentru a rezolva unele dificultăți și aporii cu privire la limbaj (în special cele ale sofistilor).

În capitolele 2 și 3 avem în vedere prezentarea categoriilor aristotelice și a altor aspecte legate de acestea: substanța, cantitatea, calitatea, relația, timpul, locul, acțiunea, pasiunea, posesia și poziția; apoi, antepredicamentele (omonimia, sinonimia și paronimia) și postpredicamentele, adică opușii (contrariile, relativele, privația și posesia), anterioritatea, simultaneitatea și mișcarea. Categoriile sunt prezentate în diferitele lor ocurențe din opera aristotelică, în special în tratatul despre *Categorii*, una dintre cele mai comentate opere din întreaga istorie a filosofiei; apoi în *Metafizica*, în care prezentăm categoriile comparativ cu tratatul precedent. *Etica Nicomahică* și *Topica* ne interesează pentru că în cadrul primeia Aristotel propune o soluție pentru raportul dintre substanță și celelalte categorii prin relația numită *pros hen*, iar în cadrul celei de-a doua Stagiritul aplică teoria categoriilor în contextul dialecticii și al studiului locurilor commune ale predicabilelor (genul, specia, diferența, propriul și accidentul). Aceste capitole studiază cele mai dezbătute aspecte ale teoriei: obiectul general al teoriei categoriilor, numărul lor, caracteristicile fiecăreia, posibilitatea de a le defini și de a le deduce, semnificația lor filosofică.

În capitolul 4 se trece la prezentarea detaliată a trei comentarii neoplatonice la *Categorii*, cele ale lui Porfir, Dexip și Ammonius, pentru a înțelege cum au fost receptate categoriile aristotelice în istoria filosofiei și totodată pentru a anticipa o comparație între abordarea plotiniană a categoriilor aristotelice (care merge împotriva lui Aristotel) și cea a neoplatonicilor care i-au urmat (și care s-au erijat în apărătorii doctrinei clasice a categoriilor aristotelice).

În capitolul 5 se face o scurtă trecere în revistă a „destinului” medieval al categoriilor, pentru a sublinia continuitatea interpretărilor la categorii până în zilele noastre dar și a principalelor direcții moderne de interpretare, cu exemplificarea a doua dintre ele: cea a lui G. Brakas și cea a lui P. Aubenque. În special abordarea acestuia din urmă, care preferă să justifice contradicțiile textelor aristotelice prin însăși natura problematică a ființei ca obiect al științei „metafizice”, ne va ajuta să formulăm o serie de concluzii privind interpretarea categoriilor, la care ne raportăm pe tot parcursul analizelor următoare.

A treia parte a lucrării se concentrează pe modul în care a interpretat Plotin categoriile aristotelice și le-a intergrat în propriul său sistem filosofic.

În primul capitol încercăm să identificăm locul categoriilor la nivelul fiecărei ipostaze în contextul filosofic general al filosofiei plotiniene. După raportarea categoriilor la fiecare ipostază, constatăm că problema categoriilor trebuie identificată la nivelul celei de-a treia, căci sufletul reprezintă „creatorul” lumii sensibile; categoriile, așa cum le-a gândit prima dată Aristotel, au fost tematizate pentru a descrie lumea sensibilă, suspusă devenirii după cele zece categorii. Pentru Plotin, sufletul reprezintă sursa categoriilor, pentru că el produce lucrurile sensibile, dar produce totodată și mijloacele de ordonare rațională a lor. Datorită acestui caracter „subiectiv”, accidental și nominalist, anticipăm în legătură cu categoriile plotiniene faptul că ele dețin un cu totul alt statut ontologic față de cele aristotelice.

În cel de-al doilea capitol prezentăm principalele critici aduse de Plotin categoriilor aristotelice, atât cele cu caracter general, care vizează toate categoriile (ca de exemplu, aplicabilitatea lor la domeniul inteligibil), cât și cele cu caracter particular, adresate fiecărei categorii aristotelice în parte. În concluzia capitolului precizăm că Plotin a întreprins această critică atât de sistematic mai ales din două motive: în primul rând, este vorba de recunoașterea categoriilor ca problemă filosofică ce făcuse deja o carieră remarcabilă în istoria filosofiei, atât de importantă încât nu putea fi neglijată de nici un demers filosofic viitor, indiferent de școala sau opțiunea filosofică la care se afiliază respectivul demers. În al doilea rând, categoriile aristotelice îi vor inspira propria sa teorie a categoriilor, ca aspectele cele mai generale potrivit cărora putem descrie lumea sensibilă, dar care nu pot fi aplicate și la nivel inteligibil.

În cel de-al treilea capitol este analizată critica plotiniană întreprinsă asupra categoriilor stoice (subiectele/materia, calitatea, relațiile și modurile) și legitimitatea acesteia, constatând în principal că obiecțiile lui Plotin se bazează pe presupuziții străine filosofiei stoice.

Acestor critici le urmează prezentarea viziunii neoplatonice cu privire la categoriile specifice celor două domenii, inteligibil (în capitolul 4) și sensibil (în capitolul 5). Pentru descrierea primului domeniu, Plotin se servește de genurile supreme ale lui Platon din *Sofistul* pe care le reinterpretează în contextul propriei sale viziuni, mai exact ca făcând parte din unitatea plurală a celei de-a doua ipostaze, Inteligența, arătând că genurile se află în inteligibil într-o unitate perfectă și numai rațiunea noastră discursivă le

separă. Plotin face la rândul său o deducție a acestor genuri dar nu în aceeași manieră ca la Platon, care ținuse cont de relațiile de opoziție dintre ele, prezentarea lor îmbrăcând totodată forma unui elogiu adus lumii inteligibile.

În finalul celei de-a treia părți (capitolul 5) a lucrării de față sunt prezentate categoriile plotiniene al căror număr este redus la cinci: substanța sensibilă, cantitatea, calitatea, mișcarea și relația. Ele sunt analizate și interpretate ținând cont de observațiile unor exegeți moderni ai neoplatonismului care s-au ocupat în mod special de teoria categoriilor (E. Bréhier, A. H. Armstrong, C. Rutten, C. Evangeliou, L. P. Gerson, Frans A. J. De Haas, R. Sorabji).

În concluziile ultimului capitol al lucrării, propunem sintagma de „legitimitate ontologică” prin care evaluăm sensul categoriilor plotiniene: ele au mai degrabă statutul incorporalelor stoice, adică de nominalism filosofic, datorită precarității și statutului inferior al lumii sensibile la care se aplică aceste categorii. Categoriile plotiniene, cu alte cuvinte, nu au legitimitatea ontologică a celor aristotelice care ne arată caracteristicile *reale* ale lucrurilor, în tripla lor valoare, logică, lingvistică și ontologică. În ultimă instanță, categoriile plotiniene nu pot deține un caracter obiectiv și realist, după cum nici lumea sensibilă la care se aplică ele nu este, în concepția neoplatonică, cea reală și autentică.

În încheiere, este subliniată importanța teoriei categoriilor în general ca problemă filosofică apărută în contextul gândirii occidentale. Ea trebuie să ne preocupe în măsura în care aceeași gândire se caracterizează prin capacitatea de a se autodepăși și a-și concepe alternativele: în cazul categoriilor, ea se poate întreba, în mod cât se poate de legitim, cum ar arăta o lume coordonată după cu totul alte aspecte și nu după cele moștenite prin întreaga tradiție filosofică occidentală.